

JAN GARLICKI (RED.)

*Legitymizacja transformacji
i systemu politycznego w Polsce*Dom Wydawniczy Elipsa
Warszawa 2014, 299 s.

(Urszula Kurcewicz)

RECENZJE

Recenzowana książka jest efektem studiów, badań i analiz prowadzonych przez Zakład Socjologii i Psychologii Polityki Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego w ramach badań statutowych pod tytułem „Legitymizacja transformacji i systemu politycznego w Polsce” prowadzonych w latach 2010–2014.

Praca, która ukazała się w dwudziestopięciolecie III RP, ukazuje proces legitymizacji transformacji ustrojowej w dynamicznym i wielowymiarowym ujęciu.

Problematyka transformacji ustrojowej w Polsce, mimo iż podnoszona dotychczas w wielu pracach socjologów, politologów, filozofów i psychologów polityki, nadal budzi zainteresowanie badaczy, ponieważ jak pisze Jan Garlicki „Jest to atrybut dający władzy autorytet i dzięki temu przy-

czynia się do obniżenia tego co można nazwać kosztami sprawowania rządów. Po drugie legitymizacja władzy to istotny moralny aspekt przywództwa” (s. 18).

Praca wnosi znaczący wkład w rozwój wiedzy na temat procesów zmiany ustrojowej w Polsce, a szczególnie procesu jej legitymizacji przez polskie społeczeństwo. O wysokiej wartości publikacji stanowi wielowymiarowe ujęcie przedstawionej problematyki w postaci przeglądu teoretycznych koncepcji legitymizacji oraz nowatorskie propozycje teoretyczne, które znajdują empiryczną weryfikację w postaci badań prowadzonych w polskim społeczeństwie na przestrzeni ostatnich dwudziestu pięciu lat.

Książka składa się z trzech części. Część pierwsza zawiera omówienie aspektów teoretycznych legitymiza-

cji. Część druga zawiera analizy empiryczne prowadzone z wykorzystaniem danych wtórnych z ogólnopolskich badań sondażowych. Ostatnia, trzecia część książki, poświęcona jest analizie praktycznych aspektów legitymizacji.

Część pierwszą otwiera artykuł autorstwa Jana Garlickiego „Legitymizacja systemu politycznego – poziomy, płaszczyzny i dylematy”. Autor przedstawia wielopłaszczyznową koncepcję analizy wyróżniając sferę legitymizacji systemu politycznego zgodnie z jego zasadami konstytucyjnymi, sferę uznania systemu politycznego za właściwy oraz legitymizację elit sprawujących władzę. Przedstawiając legitymizację w perspektywie rozważań nauk społecznych przyjmuje definicję sformułowaną przez Henryka Domańskiego i Andrzeja Rychara, którzy legitymizację określają jako „stan, w którym podporządkowanie się regułom i instytucjom państwa wynika z wiary społeczeństwa, że są one godne tego podporządkowania. Społeczeństwo uznaje, że reguły, ład społeczny (polityczny) są «dobre» i akceptowalne” (s. 18). Podzielając tę definicję autor stwierdza, że bardziej adekwatnym niż „stan” określeniem jest „dynamiczna sytuacja” lub „faza procesu politycznego”. Poszukując odpowiednika pojęcia w języku polskim legitymizację określa jako „poczucie prawowitości władzy” lub „proces uzyskiwania przez władzę prawowitości”. Dokonując wielopłaszczyznowej analizy procesu legitymizacji wyróżnia trzy jej poziomy, które są ze sobą powiązane, ale nie muszą być jednolite i wzajemnie się determinu-

jące. Pierwszy poziom to odnoszenie się obywateli do systemu politycznego jako całości, co oznacza uznanie wartości politycznych tego systemu za nadrzędne. Drugi poziom dotyczy nastawienia obywateli do praktyki funkcjonowania systemu politycznego. Trzeci poziom legitymizacji to stosunek do konkretnej elity aktualnie rządzącej.

Powyżej przedstawione poziomy legitymizacji J. Garlicki analizuje na trzech płaszczyznach: ideologicznej (wartości), proceduralnej (reguły), behawioralnej (zachowania). To wielopoziomowe i wielopłaszczyznowe ujęcie procesu legitymizacji pozwoliło na stworzenie modelu funkcjonalno-eksplanacyjnego o doniosłej wartości poznawczej w aspekcie teoretycznym a także praktycznym odnoszącym się do warunków polskiej transformacji.

W końcowej części artykułu autor wskazuje szereg czynników stwarzających dylematy, zagrożenia systemu politycznego i sprawowanej władzy, które to zagrożenia nie są bezpośrednio związane z uznaniem wartości i reguł za prawowite. Czynniki te to: poziom dobrobytu, problemy dystrybucji i redystrybucji dochodu, charakter socjalizacji politycznej, sprawność funkcjonowania systemu, miejsce i rola Kościoła w życiu politycznym, prawa ekonomiczne i społeczne klas pracujących, elita rządząca bez wyraźnej przewagi. Autor przedstawia siedem teoretycznych modeli legitymizacji procesu transformacji systemowej w trzech wymienionych płaszczyznach podkreślając, że proces nie musi występować na wszystkich płaszczyznach. Za najbardziej

pożądany z punktu widzenia skuteczności procesu transformacji systemowej oraz konsolidacji demokracji w „nowych państwach demokratycznych” uznaje jest model, który charakteryzuje się koherentną legitymizacją przemian we wszystkich płaszczyznach.

W następnym artykule teoretycznej części pracy „Wymiar społeczny konsolidacji demokracji w Polsce. Typologia postaw wobec systemu politycznego” Daniel Mider przedstawia oryginalną typologię postaw obywateli wobec systemu politycznego. Dla skonstruowania modelu empirycznego badania postaw wobec systemu demokratycznego autor wykorzystał koncepcję typów idealnych i typów empirycznych Maxa Weбера i Georga Jellinka. Przedstawiona typologia pomyślana została jako narzędzie pomiaru stopnia społecznego wymiaru konsolidacji demokracji. Konstrukcja teoretyczny opisujący postawy wobec systemu politycznego oparty został na założeniu, iż postawy obywateli tworzą kontinuum, na krańcach którego plasują się z jednej strony postawy wyrażające pełne poparcie dla systemu politycznego, z drugiej strony postawy delegitymizujące system. D. Mider wyróżnia trzy grupy idealnych postaw: postawy legitymizujące system polityczny w postaci pełnej i niepełnej, postawy ambiwalentne – krytyczne, postawy delegitymizujące system polityczny w tym delegitymizację niepełną oraz pełną. Uważa, iż skonstruowanie narzędzia służącego do pomiaru poziomu legitymizacji systemu politycznego pozwoli na zbadanie dynamiki legitymizacji, co jest

szczególnie istotne w warunkach nie w pełni skonsolidowanej polskiej demokracji.

Część teoretyczną książki wieńczy rozdział autorstwa Wojciecha Łukowskiego „Legitymizacja a inne dobra publiczne. O źródłach stabilności systemu społecznego”. Autor prezentując nowatorskie, inspirujące ujęcie legitymizacji jako jednego z kluczowych dóbr publicznych, będących fundamentem ładu demokratycznego. Zadaje pytania dotyczące wzajemnej relacji między legitymizacją, społecznym dobrostanem i kolektywną tożsamością. W modelowym ujęciu dobra te pozostają w stanie względnej równowagi, która może być zaburzona w sytuacji nadmiaru lub niedoboru jednego z nich. Przyjmując założenie o autonomicznym statusie i jednocześnie współzależności tych trzech dóbr W. Łukowski stawia również pytanie, czy legitymizacja jako źródło stabilności systemu utrzymywana jest w oparciu o kolektywną tożsamość i społeczny dobrostan. Odpowiedzi na postawione pytania poszukuje w analizach wyników badań empirycznych. Badacz, testując prezentowaną koncepcję teoretyczną, wykorzystał materiał empiryczny zebrany w drodze pogłębianych wywiadów indywidualnych w północno-wschodnim regionie Polski – na pograniczu Mazur i Suwalszczyzny. Poznanie percepcji otaczającej rzeczywistości społecznej i politycznej badanych pozwoliło odpowiedzieć na postawione na podstawie rozważań teoretycznych pytania. Jak konstatuje autor, badani postrzegają i oceniają politykę bez odnoszenia się do tego co nazywamy legitymizacją. Relacje

między obywatelem a władzą ujmują w perspektywie deficytów społecznego dobrostanu i nasyconej wewnętrznymi konfliktami tożsamości. Przeprowadzone badanie na niewielkiej próbie winno stanowić inspirację do eksplanacji problemu na reprezentatywnej próbie Polaków. Badania oparte na założeniu, iż legitymizacja, społeczny dobrostan i tożsamość zbiorowa stanowią dobra publiczne, które winny pozostawać w stanie względnej równowagi pozwalają na diagnozę stabilności ładu demokratycznego. Mimo iż badania miały charakter pilotażowy, wartość przedstawionego projektu wydaje się niepodważalna i nie do przecenienia w kontekście ocen stabilizacji i jakości polskiej młodej demokracji.

Druga część książki zawiera artykuły o charakterze empirycznym, oparte na analizie danych wtórnych pochodzących z ogólnopolskich badań sondażowych. Analiza zgromadzonych na przestrzeni ostatnich 25 lat materiałów pozwala dostrzegać dynamikę zmian świadomości społecznej.

Pierwszy artykuł napisany przez Daniela Midera „Uczestnictwo w polityce jako korelat legitymizacji systemu politycznego w procesie transformacji ustrojowej – ilościowa analiza związków”, w tytule wskazuje na obszar podejmowanych problemów.

Analizie poddano sześć form partycypacji politycznej: zainteresowanie polityką, udział w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w latach 1990–2007, udział w bojkocie produktów z przyczyn politycznych lub etycznych, zrzeszanie się w partiach

lub stowarzyszeniach o charakterze politycznym, kontaktowanie się z politykiem lub urzędnikiem oraz udział w zgromadzeniach antyrządowych, marszach, demonstracjach i innych spotkaniach politycznych. Pomiaru legitymizacji dokonano w trzech aspektach: akceptacji naczelnych zasad konstytuujących system polityczny, aprobaty sposobu działania systemu politycznego oraz poparcia dla instytucji systemu politycznego.

Autor testuje hipotezę mówiącą o istnieniu korelacji pomiędzy legitymizacją systemu politycznego a poszczególnymi formami partycypacji politycznej. Na podstawie danych pochodzących z Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego z lat 1999–2010 wnioskuje o sile i kierunku związku pomiędzy różnymi wskaźnikami legitymizacji władzy, a poszczególnymi wskaźnikami konwencjonalnej partycypacji politycznej. Na uwagę zasługuje użycie w celu testowania hipotezy stosowanych technik statystyki opisowej i indukcyjnej. Wyniki badania pozwoliły na wysunięcie wniosków bardzo istotnych z punktu widzenia społeczno-kulturowego funkcjonowania polskiej demokracji. D. Mider wykazuje jedynie nieznaczny związek między partycypacją a legitymizacją, podkreśla natomiast stabilność w czasie zależności. Ważnym wnioskiem płynącym z badań jest stwierdzenie, że poszczególne formy partycypacji nie są w równym stopniu współzmiennie ze wskaźnikami legitymizacji.

Kolejny artykuł Daniela Midera „Determinanty socjodemograficzne legitymizacji systemu politycznego

w Polsce” zawiera studium socjodemograficznych i socjopolitycznych determinant legitymizacji systemu politycznego. Rysując teoretyczne ramy analizy operacjonalizuje trzy analityczne poziomy zjawiska legitymizacji systemu politycznego – akceptację naczelných zasad konstytuujących system polityczny, aprobatę sposobu działania systemu politycznego oraz poparcie dla instytucji systemu politycznego. W wyniku przeprowadzonych analiz statystycznych na bazie danych pochodzących z polskich Generalnych Sondaży Społecznych oraz Polskiego Generalnego Studium Wyborczego autor wyprowadza wnioski na temat heterogeniczności społeczeństwa polskiego pod względem legitymizacji systemu politycznego stwierdzając, iż silnymi determinantami różnicującymi poziom legitymizacji są wykształcenie, wykonywany zawód, osiągnięte dochody oraz orientacja ideologiczna. Wnioski te zgodne są z wynikami wcześniej prowadzonych badań społecznej akceptacji demokracji w Polsce.

Przedmiotem artykułu Tomasza Godlewskiego „Transformacja systemu a identyfikacje ideologiczne społeczeństwa polskiego” jest analiza stosunku obywateli do transformacji systemu politycznego w kontekście ich ideologicznej identyfikacji. Autor formułuje istotne poznawczo wnioski twierdząc, iż podział ideologiczny na lewicę i prawicę w zakresie przekonań politycznych związany jest z legitymizacją systemu politycznego. Wskazuje jednocześnie na częściowe zacieranie się tradycyjnych znaczeń w tym zakresie. Podkreśla, że podział na le-

wicę i prawicę staje się etykietą porządkującą polską scenę polityczną, pozbawioną jednakże głębszych znaczeń i związków z doktryną. Analizy w zakresie różnic percepcji i oceny procesu transformacji systemu politycznego w Polsce w zależności od identyfikacji ideologicznych przedstawia w trzech wymiarach: ideologiczno-doktrynalnym, gospodarczym, społecznym. Podstawą empiryczną analiz są wyniki cyklicznie prowadzonych badań w ramach Generalnego Studium Wyborczego, Generalnych Sondaży Wyborczych, Diagnozy Społecznej oraz badań własnych.

Autor podnosi niezwykle istotny problem z punktu widzenia stabilności i konsolidacji demokracji w Polsce wskazując, iż transformację ustrojową, gospodarczą i społeczną należy traktować jako trwający proces wymagający dalszego wysiłku, zwłaszcza w wymiarze społecznym. T. Godlewski podkreśla istnienie znacznego deficytu w zakresie kapitału społecznego leżącego u podstaw społeczeństwa obywatelskiego.

Pierwszym artykułem części trzeciej noszącej tytuł „Legitymizacja systemu – aspekty praktyczne” jest artykuł Roberta Staniszewskiego „Legitymizacja procesu prywatyzacji – 20 lat później – oczekiwania a efekty”. W publikacji tej zawarta została wielowymiarowa analiza zmian świadomości społecznej w odniesieniu do legitymizacji procesu transformacji gospodarki oraz prywatyzacji.

W oparciu o publikacje Ministerstwa Skarbu Państwa, Głównego Urzędu Statystycznego oraz wyników badań empirycznych zrealizowa-

nych przez Centrum Badania Opinii Społecznej, autor potwierdził postawioną we wstępie hipotezę, iż po 25 latach transformacji Polacy legitymizują gospodarkę rynkową opartą na prywatnej własności. Prywatyzację legitymizują w wymiarze ideologicznym i pragmatycznym w odniesieniu do korzystnego wpływu na gospodarkę przy jednoczesnym braku legitymizacji na poziomie indywidualnym. Wraz z upływem czasu prywatyzacja zaczęła być postrzegana przez pryzmat własnych doświadczeń w kategoriach szans i zagrożeń. Autor formułuje cenny poznawczo wniosek, wskazując na odmienne postrzeganie gospodarki rynkowej i prywatyzacji. Gospodarka rynkowa w świadomości społecznej jest identyfikowana z takimi atrybutami, jak zysk i postęp, prywatyzacja postrzegana jest natomiast przez pryzmat negatywnych zdarzeń, takich jak wyprzedaż majątku narodowego, nieprawidłowości, złodziejstwo, korupcja, bezrobocie. Prowadzone analizy wskazują na złożoność świadomości społecznej w sferze przekształceń własnościowych, potwierdzają wnioski pochodzące z badań poświęconych zmianom świadomości społecznej Polaków dokonującym się w okresie ostatnich 25 lat.

Kolejnym artykułem wchodzącym w skład trzeciej części książki jest praca Sebastiana Kozłowskiego „Legitymizacja i upodmiotowienie samorządu lokalnego w okresie transformacji systemowej w Polsce”. Na tle koncepcji teoretycznych lokalizmu i komunitaryzmu autor przedstawia samorząd terytorialny w okresie transformacji systemowej w Polsce. Proces

upodmiotowienia samorządu lokalnego analizuje w kontekście legitymizacji systemu politycznego. Na podstawie analiz danych wtórnych, ze szczególnym uwzględnieniem informacji udostępnionych przez Państwową Komisję Wyborczą dotyczących wyborów samorządowych w 2010 roku, dochodzi do wniosku, że idee lokalności i wspólnotowości służą legitymizacji działaczy samorządowych w lokalnym środowisku społecznym, szczególnie na terenach byłego zaboru austriackiego, co znajduje wyraz w wykorzystywaniu hasel wspólnotowych w kampanii wyborczej i nazwach komitetów wyborczych. Jak podkreśla autor, uwidocznionej wspólnotowości nie musi towarzyszyć wyłącznie pozytywny kapitał społeczny, a powoływanie się na wspólnotę wiąże się bardziej z tradycją niż rzeczywistą wspólnotą i solidarnością mieszkańców.

Podsumowując S. Kozłowski stwierdza, że „Odwoływanie się do idei tzw. wspólnoty i poszukiwanie w niej głębokich, ważnych i «zapomnianych» treści wydaje się być dziś w wielu rejonach Polski zabiegiem operującym w obszarach inżynierii społecznej czy przejawem prostych zabiegów socjotechnicznych niż odzworowaniem jakiś rzeczywistych, utraconych schematów relacji międzyludzkich” (s. 266).

Ostatni z artykułów autorstwa Olgierda Annusewicz „Transformacja systemu politycznego w polskich mediach na przykładzie Okrągłego Stołu – aspekt legitymizacji” poświęcony jest mechanizmom legitymizacji polskiej transformacji a także delegitimizacji tego procesu. Dyskurs wo-

kół obrad Okrągłego Stołu, będących symbolicznym wydarzeniem zmiany systemowej, autor przedstawia dokonując analizy ponad stu tekstów prasowych drukowanych przez „Gazetę Wyborczą” i „Gazetę Polską”. Analiza jakościowa zebranego materiału pozwoliła O. Annusewiczowi na wyodrębnienie pięciu mechanizmów legitymizacji Okrągłego Stołu poprzez konsekwentne budowanie i podtrzymywanie metafor i przekonań takich jak: Okrągły Stół to wielkie, acz niespodziewane zwycięstwo i sukces Polski, Okrągły Stół to początek upadku komunizmu w całym regionie Europy Środkowej i Wschodniej, to triumf strategii poszukiwania porozumiewania poprzez dialog, to wydarzenie niebywałe i niezwykłe, wręcz cudowne, wydarzenie, które umożliwiło odzyskanie suwerenności i naprawy państwa. Próby delegitymizacji Okrągłego Stołu pojawiające się na łamach prasy prawicowej przybierają postać twierdzeń przeciwnych, acz analo-

gicznych do tych, jakimi posługiwała się „Gazeta Wyborcza”: Okrągły Stół to porażka narodu, próba ratowania się ówczesnej władzy w sytuacji spodziewanego upadku systemu, spisek elit, to wydarzenie, które pogрузило państwo w chaosie i uczyniło zależnym. Analizy tekstów pozwoliły autorowi na sformułowanie interesującej konstatacji, iż zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy Okrągłego Stołu, jako wydarzenia symbolicznego dla procesu transformacji ustrojowej, gospodarczej i społecznej w Polsce, poruszają się w tych samych schematach metafor: zwycięstwo – porażka, przyczyna – skutek, dialog – układ, cud – spisek, używając odmiennych narracji.

Walory poznawcze książki, jej ogromne znaczenie dla rozumienia procesu legitymizacji demokracji stanowią znaczny wkład w wiedzę o stanie kultury politycznej w Polsce.

Urszula Kurcewicz